

אמת או בדיה? דיבור ישיר בעיתונות היומית הכתובה

אלדעה ויצמן

א. מבוא

השימוש בדיבור ישיר זכה לדיונים מנקודות מבט שונות, וכיניהן תורת הספרות, הבלשנות, הפרגמטיקה והאתנוגרפיה. נדונו, בין היתר, ההבחנה בין דיבור ישיר, דיבור עקיף ודיבור משולב; הקשר בין הטקסט המצוטט ובין המציאות; שאלת מהימנותו של החיקוי (המימוזיס) ועוד.¹ תשומת לב רבה יחסית הוקדשה לשימוש באסטרטגיות ציטוט בכלי התקשורת בעברית (למשל ויצמן תשמ"ב; ויצמן 1984; ויצמן 1986; ניר ורועה תשמ"ז; ניר ורועה תשנ"ג).

במאמר זה בחרתי לבחון מקרוב את התפקידים השונים שממלא השימוש בדיבור ישיר בעיתונות הכתובה, ולעמוד על החשובה בתכונותיו הפרגמטיות: התחייבות המצטט לאמינות. הדיון יתמקד בהיתלשותה ההדרגתית של תכונה זו למן ההפחתה במידת הרלוונטיות שלה דרך ביטולה ועד שלילתה. כדי לתאר תופעה זו אציע כאן מיון של הדיבור הישיר לארבע קבוצות: ציטוטי סמכות, ציטוטי המחשה, ציטוטי הדמיה וציטוטי בדיה.

בהקדמה לדיונו בדיבור המשולב אומר גולומב: "[...] בדיבור ישיר מוסר דובר א את רשות הדיבור לדובר ב, והלה אומר את דבריו בעצמו וללא כל תיווך" (הדגש שלי, גולומב 1968, עמ' 252).

הנטייה להגדיר את ההבדל בין דיבור ישיר ובין דיבור עקיף כמונחים של תיווך והתערבות עלולה להטעות, בעיקר כאשר הכולל זה מוצג באופן דיכוטומי. הדיבור הישיר, למשל, עשוי לשקף את פרשנותו של המצטט ואת תיווכו כל אימת שהמצטט בוחר להביא מהאמירה המקורית קטע זה ולא אחר. יתר על כן, גם הבחירה בפועל אמירה, ובעיקר בפועל מודאלי, עשויה לשקף את פרשנותו של המצטט (ניר ורועה תשמ"ז). כך, למשל, בשלוש הדוגמות האלה (ההדגשים שלי):

1. "אני לא רציתי לגור בשכונת הבלוף הזאת", הוא כמעט מתנצל. (ע' טל-שיר, משכונת שבזי ללימוזינה בגרוזיה, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 16)
2. לאחר שהשכתי בחיוב התחנן שריף באוזניו של המארח: "תן לי את הבקבוק. אני זקוק למשהו ישראלי". (ס' פרי, האישי שידע פחות מדי, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 3.10.95, עמ' 16)
3. כששירה התלוננה שכואב לה, לעגה לה המאפרת: "יש לנו פה התפנקות?". (א' קדוש, האם היית מרשה לכתך בת ה-12 להיות דוגמנית? מעריב, סופשבוע, 2.2.96, עמ' 29)

* למאיה — אמת ובדיה במכחולה.
1 לסקירה כללית ראה קולמאס (1986).

טובין (1994) Y. Tobin "Invariance markedness and distinctive features analysis: a constructive study of sign systems in English and Hebrew", Ben Gurion University.

טרומר (תשנ"ו) פ' טרומר, "אותי זה לא מעצבן — ניתוח בלשני של מילים מעצבנות שבמוסף הארץ", ספר הדסה קנטור — אסופת מחקרים בלשון, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 96-102.

לוינ (1993) B. Levin, *English Verb Classes and Alternations*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

ניר (תשנ"א) "הציריך הלשוני במשלב הפרסומת העברית", *שי לחיים רבין*, עורכים משה גושן-גוטשטיין, שלמה מורג ושמחה קוגוט, סדרת ספרי מחקר במדעי היהדות, אקדמון, ירושלים, עמ' 235-255.

פארטי (1971) B.H. Partee, "On the Requirement that Transformations preserve Meaning", in *Studies in Linguistic Semantics*, Fillmore & Langendoen eds., N.Y., pp. 1-21.

פילמור (1968) C.J. Fillmore, "The Case for Case", *Universals in Linguistic Theory*, Bach & Harms eds., N.Y. pp. 1-88.

פילמור (1971) — —, "Types of Lexical Information", in *Semantics*, edited by Steinberg & Jakobovitz, Cambridge, pp. 370-392.

צדקה (תשל"ז) י' צדקה, "הוא כתב על-החול על-החול על-החול", *בלשנות עברית חפשי"ח*, חוברת 11, עמ' 61-111.

צדקה (1978?) — —, *תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות*, אקדמון, ירושלים.

צדקה (תשמ"א) — —, *תחביר העברית בימינו*, קריית-ספר, ירושלים.

צדקה (תשנ"ד) — —, "מליות יחס ומצרכות: בחינה מחדשת", *דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות*, חטיבה ד כרך ראשון, עמ' 109-116.

רובינשטיין (תשל"א) א' רובינשטיין, *הצירוף הפועלי*, הקיבוץ המאוחד — אוניברסיטת ת"א.

רובינשטיין (תשמ"א) — —, "פעלים המביעים מצב רגשי", *לשוננו*, כרך מד, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים.

רובינשטיין (1982) — —, "שקיפות סמנטית ואטימות סמנטית — עיון בפועלי "מקום" בלשון המקרא", ספר זכרון ליהושע מאיר גרינץ, אוניברסיטת תל-אביב והוצאת הקיבוץ המאוחד, 349-360.

רובינשטיין (תשמ"ג) — —, "עיונים בהצרכת הפועל", *מחקרי לשון מוגשים לז' בן חיים*, הוצאת מאגנס, עמ' 497-505.

רוזן (1977) ח' רוזן, *עברית טובה*, הוצאה שלישית, קריית-ספר, ירושלים.

רפן (תשנ"ה) ח' רפן, *התניות להופעתו של ציין-יחס מוצרך בעברית בתזמנו — מלת היחס מן בעיקר ומלות יחס אחרות, הרלוונטיות להופעתה*, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, תל-אביב.

תלמי (1975) L. Taimy, "Semantics and Syntax of Motion", *Syntax and Semantics* Vol. 4, pp. 181-238.

רועה (1982) אף מרחיק לכת עוד יותר וטוען, במסגרת דיונו בלשון הרדיו, שאין אמירה המשוחררת מנקודת מבט. אפילו החדשות, שיח "סמכותי" הנראה משולל התערבות של הדובר מייצגות למעשה את נקודת המבט של הממסד הסמכותי. אגב כך הוא מצטט את רולאן בארט, הרואה באובייקטיביות צורה מסוימת של כדיה, ומגדיר כ"אשליה רפרנציאלית" את ניסיונו של ההיסטוריון ליצור את הרושם שהמסומן מדבר עבור עצמו (שם, עמ' 186).² מהאמור לעיל עולה, שהשאלה אם אסטרטגיית ציטוט נתונה אכן משקפת בהכרח את תיווכו או את פרשנותו של הדובר עלולה להביא לתשובה מוטעית, או לפחות שנויה במחלוקת.³ מוטב אפוא לשאול איזו התחייבות מקבל על עצמו המצטט באמצעות הבחירה באסטרטגיית ציטוט זו או אחרת. חשיבותה של הבחנה זו היא בכך שבמקום לאמץ את נקודת מבטו של הקורא הכל-יכול, המשווה בין לשון למציאות, מאמצים אנו את נקודת מבטו של הקורא המפענח, המנסה לגלות את כוונות הדובר בהסתמכו על הכלים שהטקסט מספק.⁴ מעתה אין אנו בוחנים את ההבדלים בין דיבור ישיר לעקיף על פי יחסי הנאמנות בין לשון למציאות. אלא על פי התחייבותו של הדובר לנאמנות זו. הגדרה זו מנוסחת, למעשה, במונחים הלקוחים מתחום פעולות הדיבור.

בדיונו בפעולות הדיבור, בעקבות אוסטין (1962), מציג סירל (1969, 1972, 1975) את הטענה שביצועה המוצלח של פעולת דיבור באמצעות מבע נתון תלוי בקיומה של סדרת הנאים הכרחיים ומספיקים. סדרה זו כוללת את הנאי התוכן הפרופוזיציוני, הנאי המוקדם, הנאי הכנות והנאי העיקרי. הנאים כולם תלויים בתנאי העיקרי, שכן בהגדירנו את הנאי העיקרי, הצבענו על כוונותיו והתחייבותו של הדובר בכיצוע פעולת הדיבור הנתונה. כך, למשל, הנאי העיקרי שבבסיס פעולת הדיבור של קביעה הוא: הגיית פרופוזיציה פ' דינה כהתחייבות שפ' מייצגת מצב עניינים אמיתי (סירל 1969, עמ' 66). באופן דומה, ניתן לראות את הקביעה בדיבור ישיר כקביעה מסוג מיוחד, שביצועה המוצלח מותנה בתנאים שונים מעט מאלו המבטיחים את ביצועה המוצלח של קביעה שאין בה ציטוט מחד, ואת ביצועה של קביעה בדיבור עקיף מאידך. למעשה, שונות השלוש זו מזו בכל אחד מהתנאים, ואולם לעניינינו מן הראוי שנתרכזו בתנאי העיקרי. הגיית המבע השמים כחולים, שאין בו ציטוט, דינה

- 2 על ההבחנה בין דיבור ישיר לדיבור עקיף במונחים של *showing* ו-*telling*, ועל מימושה בלשון כתבי הרדיו, ראה רועה (1982; עמ' 50-66). ג'נט (1972) בדיונו על התפתחותם של מושגים אלו בביקורת הספרות ועל הקשר ביניהם לבין המימוזיס והדיאגנסיס אצל אפלטון והמימוזיס אצל אריסטו, מדגיש כי "אין סיפוד היכול ל'הראות' או 'לחקות' את המעשה הוא מספר. אין הוא יכול אלא לספר בפירוט, בדקדקנות, ב'חיות', ולתת באופן זה את אשליה המימוזיס" (עמ' 185). כל זאת משום שהסיפור מסופר באמצעות הלשון, והלשון אינה מחקה את המציאות. חיקוי יש רק כאשר האובייקט המסומן, המסופר, הוא לשוני. כלומר, כשהאירוע המסופר הוא לשוני, ומובא בדיבור ישיר.
- 3 כפי שלא ניתן להכליל ולומר שהדיבור הישיר משקף אמירה קודמת ללא תיווך המצטט, כך גם לא תמיד ניתן לקבוע בוודאות מה שיעור התיווך וההתערבות המשתקפים באמירה נתונה בדיבור עקיף. כך בדוגמה הידועה: אדיפוס אמר שאמו יפהפייה. המבע המובא כאן בדיבור עקיף עשוי להיות גלגול של 4 אמירות שונות מפי אדיפוס: אמי יפהפייה; אשתי יפהפייה; אם ילדי יפהפייה. יוקטטה יפהפייה (באנפילד 1973).
- 4 על יחסי הגומלין בין כוונת הדובר או משמעות הדובר (*speaker's meaning*) ובין האמצעים שהטקסט מספק, כלומר משמעות המבע (*utterance meaning*), ראה דסקל ויצמן (1987); דסקל ויצמן (תש"ן); ויצמן ודסקל (1991).

כהתחייבות שהשמים כחולים. המבע חיים אמר שהשמים כחולים דינו כהתחייבות שחיים קבע קביעה שתוכנה זהה לתוכן הקביעה השמים כחולים. המבע חיים אמר: השמים כחולים דינו כהתחייבות שחיים קבע קביעה שהן תוכנה והן צורתה זהים לתוכנה ולצורתה של הקביעה השמים כחולים.⁵ במילים אחרות: משלוש הקביעות הללו, קביעה בדיבור ישיר היא היחידה המשמשת כהתחייבות מטא-לשונית, דהיינו כהתחייבות לא רק לתוכנה של הפרופוזיציה הנמסרת, אלא גם לצורתה הלשונית.⁶

מהתחייבות זו שואבים הציטוטים בעיתונות את שני תפקידיהם האופייניים: הקניית גופן סמכותי לכתבה, או המחשת המצב המתואר בה. עם זאת, כנסיכות טקסטואליות מסוימות, ועל אף השימוש בדיבור ישיר, הופכת התחייבות זו לבלתי רלוונטית, או נשללת לחלוטין. במקרים אלו משמשים הציטוטים להדמיית מציאות אפשרית, או ליצירת עולם שיח מדומה. המאמר ידון בקשרים שבין דרגות מימושה של ההתחייבות המטא-לשונית לאמינות, תפקידיו של הציטוט העיתונאי ואפיונו הפרגמטיים.

ציטוטים המממשים התחייבות מטא-לשונית זו ייקראו להלן ציטוטי אמינות, ובהם שתי קבוצות: ציטוטי סמכות (סעיף ב) וציטוטי המחשה (סעיף ג). ציטוטים שאינם מממשים התחייבות זו ייקראו ציטוטים בדיוניים, ובהם ציטוטי הדמיה (סעיף ד) וציטוטי כדיה (סעיף ה). מעמדם המיוחד של הציטוטים הבדיוניים, הנובע מהמתח שבין הציפיות המעוגנות בשימוש בדיבור הישיר ובין ביטול ההתחייבות המעוגנת בשימוש זה יידון בסעיף ו.

ב. ציטוטי סמכות

4. כחומר הגלוי נגד החשוד, שהגיש השב"כ לשר הביטחון, נטען כי [החשוד] סייע במילוט מחבל שרצח חיילים. למעשה התברר כי החשוד הסיע מחבל מביתו לבית דודתו, ולא הוכח שמדובר ב"מילוט". "כנסיכות כאלה", פסק השופט, "הצגת עוכרת ה'מילוט' כנתון שאין עליו עוררין היתה דבר אשר לא ייעשה". (הרגלי עבודה בלתי נאותים, מעריב, 27.1.95, עמ' 2)
5. רבין הוסיף: "אני בעד פריימריס, וגם בעד אמצעים שיבטיחו שהפריימריס לא יובילו לאנארכיה ולהתפרקות. אני בעד שבועידה שתקבל הצעת זיילי שחבר שאינו מכבד החלטות לא יוכל שוב להתמודד במסגרתנו לכנסת". (רבין לש"ס, מעריב, 27.1.95, עמ' 2)

- 5 גם כאשר התחייבות זו ניתנת, היא ניתנת בגבולות האפשר. שכן ספק אם קיימת זהות מוחלטת בין שתי אמירות: (א) מבחינה פילוסופית, נשאלת חמיד השאלה "מה נחשב כזהות מוחלטת?". למשל, כבר הירקליטוס מעלה את הטענה שלעולם אין אנו רוחצים פעמיים באותו הנהר, שכן בשל זרימת המים בו אין זהות מוחלטת בין הנהר בשתי התקופות. באותו אופן גם אם חוזרים אנו על דברי האחר במדויק, ודאי יש חזרה על אותה תבנית (type), אך לא על אותה תמנית (token) (לינס 1977; קולמאס 1986), (ב) גם אם יש ניסיון לחזור על אותם דברים במדויק, תמיד יש הבדל בנקודת המבט בין המצוטט והמצטט, ולו במונחים של מירת החידוש המיוחסת להם (פרלמן ואולברכטשטיטקה 1969, עמ' 317), (ג) המעבר ממדיום אחד לאחר, כמו למשל ציטוט כתוב של מבע מדובר, מביא בהכרח לשינויים משמעותיים בתחום האמצעים הפאראמילוליים, כגון הנגה, הדגשים וכו'.
- 6 היחס בין דיבור עקיף וקביעה ללא דיבור מזה, ובין דיבור ישיר מזה, הוא כיהס בין *mention* ל-*mention*: דיבור ישיר הוא מקרה פרטי של *mention*. ועל כך ראה ספרבר ויילטון (1981).

6. "בשבילי הפרדה זו מדינה פלשתינית. לכן אני נגד הפרדה עכשיו", הגיכה השרה אורה נמיר על "נאום ההפרדה" של רבין. הנושא מעורר מחלוקת בין השרים. השר אפרים סנה אמר: "העובדה שבשטחים חיים כ-130 אלף ישראלים הופכת את ההפרדה לבלתי מעשית". השר אברהם שוחט: "לכשנגיע להסדר ארוך טווח, אינני פוסל את עניין ההפרדה. אך אי אפשר לבצע הפרדה עכשיו, שכן צריך לדאוג להתנחלויות". השר גונן שגב: "כשאני מדבר על הפרדה אני מדבר ראשית על עזה, שהיא מקור ראשוני של טרור. לגבי יו"ש המצב יותר מסובך, אבל לדעתי ההפרדה לא תוביל למדינה פלשתינית". השרה שולמית אלוני: "אי אפשר לדבר על הפרדה רק על ידי הטלת הסגר. אנו עומדים בפני השלב השני של הסכמי אוסלו והפרדה משמעותה אי-השאת מיני נצרים ברחבי הגדה." (ע' כהן, הפרדה זו מדינה פלשתינית, מעריב, 14.1.95, עמ' 2)

בדוגמות 4-6 הציטוטים נושאים ערך אינפורמטיבי, תורמים לאופיו החדשותי של המאמר, משקפים את התחייבותו של העיתונאי המצטט להבאת דברים כלשונם, וכתוצאה מכך מעוררים בקורא את התחושה שהעיתונאי הינו כר-סמכא בנושא הנדון במאמר. משום כך ייקראו ציטוטים אלו ציטוטי סמכות.

ההתחייבות להבאת דברים כלשונם היא תנאי הכרחי למילוי פונקציית הסמכות. ואולם אין היא התנאי היחיד. לציטוטי סמכות שני מאפיינים טקסטואליים חשובים: המקור המצוטט הינו אישיות בעלת מעמד חדשותי, או לפחות אישיות המוצגת ככזו; לשון הציטוט הינה לשון פורמלית הדומה באופיה המשלבי ללשון המאמר עצמו. בדוגמות 4-6 מתקיימים גם שני תנאים אלה.

כתנאים טקסטואליים אחרים ממלאים ציטוטים מפי אישיות חדשותית פונקציה שונה. ציטוטים אלו ייקראו להלן ציטוטי המחשה.

ג. ציטוטי המחשה

7. תעמרי כעס. "עשינו מעצמנו טפשים כאשר ניסינו להשביע את רצון דעת הקהל האמריקנית ודעת הקהל הישראלית. אנחנו צריכים לדבר אל דעת הקהל שלנו. לא נעשה מעצמנו ילדים טובים. אנחנו איננו חניכים בבית-ספר לעבריינים צעירים. אנחנו לא צריכים למצוא חן. מה שחשוב זה האותנטיות שלנו. אנחנו המדוכאים. המדוכא לעולם צודק. המדכא לעולם טועה. זה כל הסיפור. אינני רוצה לחזור לאחור, אל השאלה מה קרה ליהודים ומה קרה לנו. היטלר היה 100% כצד הרע ואתם הייתם 100% כצד הטוב. כן, קורה שמישהו 100% כצד הטוב." (נ' ברנע, גולה בארצן, ידיעות אחרונות, מוסף לשבת, 30.12.94, עמ' 5)

אם נשווה את המבצע שבדוגמה 7 לדוגמות 4-6 ניווכח בדמיון הרב: כאן וכאן מבנה של דיבור ישיר, פועל אמירה מפורש ואזכור מפורש של המקור המצוטט. כמו כן כאן וכאן המקור המצוטט הינו יוקרתי ובעל מעמד חדשותי מוכר. עם זאת שונה בדוגמה 7 מהקודמות לה באפיוני הציטוט עצמו. בולט לעין, בדוגמה זו, אורכו של הציטוט ואופיו הריגושי והרטורי. אשר לאורכו, הוא מורכב מ-13 משפטים מורכבים ופשוטים, לעומת 1-2 משפטים

ככל אחד מהציטוטים שבציטוטי האמינות.⁷ הריגושות באה לידי ביטוי בבחירה הסמנטית (עבריינים, מדוכאים, מדוכא, מדכא, היטלר), ואף במבנה הרטורי המופתח — חזרות לקסיקאליות (אנחנו 4 ×), תקבולות (אנחנו / אתם, מדוכאים / מדכאים, אתם / היטלר) והקבלה תחבירית (9 משפטים פשוטים וקצרים). כתוצאה מסוגלים סגנוניים אלו הציטוט בדוגמה 7 ממלא פונקציה שונה מאלו שבדוגמות הקודמות: הוא משמש להמחשת סיטואציית הדיבור. ההמחשה אינה באה על חשבון ההתחייבות לאמינות. אדרבה: באמצעות ציטוטי המחשה, כמו בציטוטי סמכות, מתחייב העיתונאי להבאת דברים כלשונם. עם זאת, שלא כבציטוטי סמכות, בציטוטי המחשה ניכרת הנטייה להביא מידע שאינו תורם למילוי הפונקציה האינפורמטיבית של המאמר. במונחים של יאקובסון (1960), ציטוטי הסמכות מקלאים בעיקר פונקציה רפרנציאלית, ואילו ציטוטי המחשה ממלאים בעיקר פונקציה פואטית. ההבדל בין ציטוטי סמכות ובין ציטוטי המחשה בא אפוא לידי ביטוי באיזון שבין הרפרנציאלי לפואטי, ואינו דיכוטומי. הבדל זה ניתן לאבחון באמצעות מבחן ההמרה לדיבור עקיף: את ציטוטי הסמכות ניתן להפוך לדיבור עקיף תוך שימור מלא של האמירה המצוטטת, ובלבד שיעשו השינויים הדאיקטיים הנדרשים. המרה דומה של ציטוטי המחשה לדיבור עקיף, לעומת זאת, תיחשב כבלתי קבילה, או, לפחות, תביא לאבדן הלחלוחיות שהיא הצידוק לניסוח המקורי (ויצמן תשמ"ב).⁸

על אי קבילותו של הדיבור העקיף שמקורו בציטוטי המחשה, יעידו דוגמות 8, 9 להלן:

8. רבין עצמו נעדר מהדיון, וכשהגיע בשעות הערב להצבעה קיבל בתנועת ביטול גסה את מחאותיהם של הח"כים בני בגין, משה קצב וחבריהם: "לא, אתם לא תלמדו אותי מה זו ירושלים, לא אתם", צעק לעברם, ואולם המליאה סער שוב. (ש' ירושלמי, ממשלה מבולבלת אפוזיציה חוגגת, מעריב, מוסף שבת, עמ' 7)

* 8א. רבין עצמו נעדר מהדיון, וכשהגיע בשעות הערב להצבעה קיבל בתנועת ביטול קשה גסה את מחאותיהם של הח"כים בני בגין, משה קצב וחבריהם, ואמר שלא הם ילמדו אותו מה זו ירושלים, לא הם.

9. יש משהו מפתיע, בכל פעם מחדש, במראה האיש הגדול, הכבד כל-כך, עם פני הילד ושיער השיבה. תוקפים אותי, הוא אומר, רוצים להפוך כל דבר שטותי לשערוריה. אין גבול לעלילות שממציאים נגדי. הוא אוחז בשולי שולחן העץ הכהה, מטה את גופו קדימה, וקולו רועד. שערוריה, הוא חוזר ואומר, שערוריה ואי אפשר לטעות בעניין: גם שפירא שומע את המפרק דופק על שער העץ הכבד. (א' רינגל-הופמן, משכו לו את השטיח, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 30.12.94, עמ' 7)

* 9א. יש משהו מפתיע, בכל פעם מחדש, במראה האיש הגדול, הכבד כל-כך, עם פני הילד ושיער השיבה. הוא אומר שתוקפים אותו, שרוצים להפוך כל דבר שטותי לשערוריה, ושאינן גבול לעלילות שממציאים נגדו. הוא אוחז בשולי שולחן העץ הכהה, מטה את גופו קדימה, וקולו רועד. הוא חוזר ואומר שזו שערוריה, שזו שערוריה [...]

7 כמסגרת מחקר סוציולוגי על לשונם של תושבי העיר Ayr שבדרום מערב סקוטלנד, מנתח מאקוליי (1987) את השימוש בדיבור ישיר, ועומד על כך שהדיבור הישיר אצלם בדרך כלל ארוך יותר מהדיבור העקיף. ואכן במושגים המוצגים כאן, מרבית הציטוטים בקורפוס הם ציטוטי המחשה.

8 וכבר בחטין (1977, עמ' 177) עמד על כך שלא ניתן להעביר אלמנטים ריגושיים, קיצורים והשמטות מדיבור ישיר לדיבור העקיף, בשל אופיו האנליטי של הדיבור העקיף.

כאמור, הציטוטים שנדונו עד כה משקפים את התחייבותו של המצטט לדיוק ואת אמינותו, אם כדי לשוות לדבריו תחושת סמכותיות (דוגמות 4-6) ואם כדי להמחיש את הנאמר ולהוסיף נופך דרמטי לכתיבה (דוגמות 7-12). חשוב להדגיש שבציטוטים משני הסוגים לא נכתב להתייבות לאמינות, אדרבה: על התחייבות זו נסמכים הן תחושת הסמכות והן אפקט ההמחשה. התחייבות זו הופכת לבלתי רלוונטית בציטוטים מהקבוצה השלישית, היינו בציטוטי הדמיה.

ד. ציטוטי הדמיה

בקבוצה זו נכללים ציטוטים הדומים לציטוטי המחשה באפיוניהם המשלביים – לשון ריגושת, מטפורות, אידיולקט, אך שונים מהם בתוכנה אחת: זהותו ואיכוך של המקור המצוטט. בעוד ציטוטי המחשה נמסרים מפי אישיות בעלת מעמד תקשורתי, ציטוטי הרמיה נמסרים מפי מקור מצוטט שאין לו מעמד כזה, או לפחות מוצג כחסר מעמד כזה, ואין הוא רוכש את מעמדו כמקור מצוטט אלא בתוקף השתתפותו בנסיבה המדווחת. משום כך בדרך כלל מאוזכר חלקו בנסיבה, או תכונה אחרת הרלוונטית לנסיבה:

13. סיפר עד ראייה: "זה היה מפחיד. החיילת עמדה על החלון בגובה רב, השקיפה על חזית בית החולים וראתה הכל. מלמטה לא ראינו את המשא-ומתן שהתנהל עמה ע"י האנשים שהיו בחדר, וחששנו שכל רגע היא תקפץ". (החיילת איימה לקפץ מהקומה הרביעית ברמב"ם, ידיעות אחרונות, 27.12.94, עמ' 11)
14. אחד המבוגרים נתן תדריך. "הצעקות", אמר, "הן רק בסגנון אחד: אזהבים אתכם. לא מקללים. כל אחד מחזיק ביד סוכריות. את הסוכריות זורקים על השוטרים – כעדינות, זה לא אבנים. כל אחד מחזיק את השני כמה שאפשר". (ג' ברנע, החזרה הגנרלית, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 3)

להלכה, ציטוטים אלה, כמו כל ציטוט אחר כדיבור ישיר, משקפים התחייבות להבאה מדויקת של הדברים בשם אומנם. למעשה, בניגוד לציטוטי סמכותיות והמחשה, בציטוטים הנידונים כאן התחייבות זו אינה רלוונטית, שכן אין חשיבות רבה לכך שהמדווח יקפיד למסור כל מילה במדויק. יתר על כן, שלא כבציטוטי אמינות והמחשה, שבהם המקור המצוטט מוכר ולכן דבריו ניתנים לאימות, בציטוטים אלה, בשל זהותו הסתמית והמעורפלת קמעא של המקור המצוטט, כלל לא ניתן לבדוק את מידת הדיוק בציטוט. עם זאת בין אם הציטוט משקף את המציאות ובין אם לאו, עליו להישמע מתקבל על הדעת. וכבר הציע אריסטו, שבמעבר בין מציאות לסיפור, יש שהחיקוי המדויק אינו מתקבל על הדעת, ואפקט של המחשת המציאות יתקבל דווקא באמצעות הדמיות תכונות אופייניות: "יש להעדיף דברים בלתי אפשריים מסתברים על פני דברים אפשריים בלתי מתקבלים על הדעת" (פואטיקה, פרק כד, עמ' 50). ציטוטי ההדמיה מדמים אפוא מציאות אפשרית, וכדי שיהיו מסתברים ומשכנעים דיים, הם מכילים את מרב הסממנים המשלביים הטיפוסיים לנסיבה.⁹ בדוגמות

10. בחטין, בדיונו במסירת הדיבור בספרות, מציע קטגוריה שהיא מעין קטגוריה מוקצנת של ציטוטי ההדמיה: דיבור ישיר מרוקן מתוכנו, הבא לאפיין את דמותו של הדובר, ואין חשיבות לכן לתוכנו אלא לדרך שבה הוא מייצג אפיונים טיפוסיים לדמות. כך אצל גוגול ואצל נטוראליסטים אחרים (1977, עמ' 185).

מה הסיבה לאי קבילותו של הדיבור העקיף במשפט 8א, 9א? ככל הנראה, ההסבר הטוב ביותר יינתן במונחים של עקרון שיתוף הפעולה (גרייס 1975). כידוע, גרייס מניח שהשיתוף הינו עיסוק רציונלי המכוון להשגת מטרה מסוימת, ושבתהליך תקשורת תקין הדוברים יודעים להעריך מה הוא המידע הרלוונטי להשגת מטרת השיח, ומה היא כמות המידע המתאימה להשגת מטרה זו. ציטוטי המחשה ממלאים פונקציה סיפורית דרמטית, והמידע הנמסר בציטוט עצמו הינו רלוונטי למטרה זו, ונמסר בכמות התואמת אותה. דיבור עקיף, מעיקרו, משרת מטרה שונה לגמרי – מסירת מידע. אין תמה אפוא, שמידע הנחשב כרלוונטי ובכמות סבירה יחסית למטרה האחת, ייחשב כלא רלוונטי ובכמות עודפת יחסית למטרה האחרת. משום כך, למשל, ריגושת וחזרות נתפסים כלא רלוונטים ואף כעודפים כדיבור העקיף האינפורמטיבי, ותואמים לחלוטין את הפונקציה הסיפורית של ציטוטי המחשה.

ציטוטי ההמחשה שונים מציטוטי אמינות לא רק באפיוני הציטוט עצמו אלא גם באפיונים הלשוניים של סכיבת הציטוט, ובעיקר באיכוך המקור המצוטט. בדרך כלל מתמקדים האיכוכים בהופעתו של המצוטט ובטון הדיבור שלו, ואף הם אינם רלוונטיים ישירות לפונקציה האינפורמטיבית. כך למשל מתואר ח"כ שפירא (דוגמה 9) כאיש הגדול, הכבד כל-כך, עם פני הילד ושיער השיבה, ואף תנועותיו בעת השיחה מתוארות כפירוט (הוא אוהו בשולי שולחן העץ הכהה, מטה את גופו קדימה, וקולו רועד). ציטוט דברי רבין (דוגמה 8) מלווה בתיאור תנועותיו (בתנועת כיטול קשה גסה), טון דיבורו (צעק לעברם) ותגובת קהל השומעים (ואולם המליאה סער שוב). גם בדוגמה 10 שלהלן מתוארת נעימת הדיבור של המקור המצוטט, ואף תנוחתו בעת האמירה:⁹

10. ביום ראשון הארוך ראיתי את בנימין נתניהו בטלוויזיה. מאוד ממלכתי הוא היה. הוא הישר עיניו נוכח פני האומה הכואבת ופסק בנימה בריטונית עמוקה, ש"אינו זוכר פיגוע בסדר גדול כזה". אחרי זה הוא נעצר, הרחר רגע והמשיך: "אולי חוץ מהפיגוע בדינגוף", ולא יסף. (א' סידון, סגיליות?, מעריב היום, 24.1.95, עמ' 3)

לא לכל ציטוטי ההמחשה אפיונים מובהקים כמו בדוגמות 8-10 לעיל. על פי רוב התכונות הטקסטואליות שתוארו מפורות במינונים שונים. בדוגמה 11 להלן, מתואר טון הדיבור המהורהר של הדובר, ובדוגמה 12 מאפיין את הציטוט עצמו מבנה של הקבלה, ריגושת (מרוקנים, אשכנזים, שטאטל, מלח) ולשון דיבור מטפורית (גז בניטרל):

11. ערפאת נראה בעיני ויצמן כעסקן קטן, מין אפראטצ'יק המסוגר בעתו. "אולי הוא לא האיש המתאים לעשות שלום איתנו", מהרהר ויצמן בקול רם. (ס' פלוצקר, ויצמן: לבחון מחדש את אוסלו, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 27.1.95, עמ' 5)
12. גם דוד ומקסים לוי היו וגם דרעי. סוכם להוציא הזמנות חדשות, משותפות, ל-22 בנובמבר. "מעז יצא מתוק", אמר אדרי.
- "כל המאמץ הזה הוא גז בניטרל", אומר אחד האישים הבולטים בין יוצאי מרוקן [...] מה ההבדל בין המרוקנים לבין האשכנזים, שאלתי את אחד המזמנים הבכירים. "האשכנזים מנהלים את העניינים כמו בשטאטל", אמר, "אנחנו כמו במלח". (ג' ברנע, הלך נתניהו אצל רבין, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 18.11.94, עמ' 2)

שראינו, הנסיכה המדווחת הינה טעונת רגשות, ומשום כך לשון הציטוטים הינה ריגושית. כך גם בדוגמה הזאת:

15. תתפלא, אמר אחד מהם, יש אנשים שרוצים לבוא ולהצטרף ליישובים. למה אתם לא משחררים יחידות דיור? (ג' ברנע, החזרה הגנרלית, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 2)

הדובר הוא אחד המתנחלים, בעת פגישה עם ראש הממשלה רבין. כבציטוטי אשליה אחרים, זהות הדובר אינה נמסרת, והוא מוצג כאחד מני רבים, ללא ייחוד אישי, אף על פי שבפגישה זו השתתפו רק מנהיגי יש"ע, ומשום כך יש לשער שהדובר הינו דמות תקשורתית. השימוש בביטוי "משחררים יחידות דיור" מוסיף נופך משלבי לנסיכה, שכן הוא אופייני ללשון המשא ומתן בין המתנחלים לבין משרד השיכון. כך גם בציטוט 16 להלן, שמקורו באותה פגישה: שוב, זהות המצוטט אינה נמסרת, ולשונו הציורית והריגושית משקפת נאמנה את הנסיבות הטעונות:

16. רומסים אותנו, אמר אחד מהם, דורכים עלינו וגם מסובבים את העקב. (ג' ברנע, החזרה הגנרלית, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת 11.8.95, עמ' 2)

בדוגמה הבאה העיתונאי ממעיט עוד יותר בערכו של המקור המצוטט, ומגדירו ככינויים סתמיים ונושאי ריגושיות שלילית כמישהו, עסקן:

17. "הם מיעוט קטן, כמה מאות, אולי אלף", מכריז בקול רועד מישהו מראשי שלום עכשיו. "הם ישניאו עצמם על הציבור", מבכה עסקן שמאל, ואליו מצטרפים בצביעות מתפייפת כמה מאנשי המחנה הלאומי. (א' שרון, אטומי לב, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 6)

ה. ציטוטי בדיה

18. דה האס ועובדי מד"א באזור המרכז, חושפים באזני מעריב שיטה, שלדבריהם הפכה לנורמה: "זה נוהג קבוע שאנחנו מזייפים את זמני האמבולנס לארוע כלשהו. זה קורה בעיקר במשמרות לילה, כשהצוות הרפואי לא יוצא לשטח מיד, כי רוב החבר'ה התורנים ישנים בתחנה בזמן המשמרת. עוברות כשבע דקות עד שאנחנו יוצאים לשטח, כי לוקח זמן להתאושש מהשינה". (ד' גבאי, הזמן האבוד של מד"א, מעריב, מוסף שבת, 11.8.95, עמ' 20)

19. "הם מפוצלים", זועקים השרים. "גם כמה מראשי יש"ע מגנים אותם" — קוראים ראשי המפלגה. (א' שרון, אטומי לב, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 6)

בדוגמות 18, 19 שלושה ציטוטים שונים, וכל אחד מהם מובא מפי קבוצת אנשים — דה האס ועובדי מד"א, השרים וראשי המפלגה. מאליו יובן שלא ניתן לייחס אמירה יחידה לקבוצת אנשים, אלא אם כן מצוטטים מקהלה. ניתן כמובן לראות במקור המצוטט מעתק מטונומי, שכתוצאה ממנו הקבוצה מייצגת את היחיד. אולם אין בראייה זו להפריך את הטענה הבסיסית שאין כאן כל אפשרות לייחס למצוטט נאמנות לצורתו המקורית של המבע המצוטט, שכן

האמירה שבציטוט כלל אינה משקפת אמירה קודמת. בציטוטים מעין אלו, המובאים מפי מקור קבוצתי, ההתחייבות לאמינות מאבדת אפוא את תוקפה ומתבטלת לחלוטין. התחייבות זו מתבטלת גם בדוגמה 20, אולם מסיבה שונה:

20. "מעולם לא בזבזתי שנת לילה אחד כשל ביקורת", נוהג הלמס לומר [...] "הביטו בהם", נהג לומר, "בשחצנות שלהם. הם קוראים לעצמם עליונים, אך אין בהם שום דבר עליו". (ח' שיבי, הלמס הנורא, ידיעות אחרונות, 18.11.94, עמ' 10)

בקטע זה שני ציטוטים, ושניהם מתוארים כאמירות חוזרות ונשנות (נוהג לומר, נהג לומר). ספק גדול אם ניתן לתת אמון בהתחייבות שבכל היקרויותיהן נוסחו אמירות אלו ניסוח זהה. סביר יותר להניח שנמסרת כאן רוח הדברים, ואם כן — בטלה ההתחייבות העומדת בבסיס הדיבור הישיר. גם בדוגמה 21 מתבטל תוקף ההתחייבות לאמינות הן בשל אופיו הקיבוצי של המקור המצוטט, החברה, והן בשל אופיו המודאלי של פועל האמירה רוצה לומר, המצביע במפורש על כך שהציטוט אינו משקף אמירה שנהגתה במציאות, אלא מתאר שאיפות ומחשבות:

21. אולי משום כך, בביצוע של גזר דין מוות, התליין לוכש שק על הראש והנידון למות חבוש עיניים. החברה רוצה לומר בכך: תראו, זה לא משהו אישי, אנחנו רק מעוניינים שאתה לא תהיה כאן יותר. (י' גפן, החיים והמוות וסוּן סמית, מעריב, מוסף שבת, 11.8.95, עמ' 14)

לקבוצת הציטוטים האחרונה אני מציעה לקרוא ציטוטי בדיה. נכללים בה ציטוטים שבהם אמירה בדינית או מקור מצוטט בדיוני. ציטוטים מעין אלו תוארו בעבר, אך בדרך כלל לא מנקודת מבט פרגמטית, ולרוב במסגרת המחקר הספרותי או חקר שיחות היום-יום. כך, למשל, מאקוליי (1987) מנתח ציטוטים בלתי אמינים שמטרתם להבנות סיפורים בשיחות יום-יומיות. דובואה (1989) מכנה ציטוטים מעין אלו "ציטוטים לכאורה" (pseudoquotation), מציינת את היקרותה של מילת הקריאה Hey בתחילתם, ובדוגמת שהיא מביאה נערך אופיו הדמיוני של הציטוט לא רק באופיו הקיבוצי של המקור המצוטט, אלא גם בתחביר פועל האמירה (שלילה, שאלה, עתיד, או מודאליזת) המצביע על כך שהאמירה המובאת בדיבור ישיר כלל לא נאמרה. פונאגי (1986, עמ' 278-280), במסגרת דיונו בציטוטים בספרות היפה, דן בציטוטים שאופים הבדיוני נובע מכך שהם מציגים בדיבור ישיר את מחשבותיהן של הדמויות ואף של הקורא. טנן (1986), במסגרת דיונה בשימוש בדיאלוג בשיחות יום-יום ובספרות, מציעה לראות את השימוש בדיבור ישיר כדיאלוג משוחזר, ולא בהכרח מדויק, בתנאים האלה: המספר-המצוטט לא היה נוכח בסיטואציה שבה נאמרו הדברים המצוטטים; הציטוט מוצג כאילו נאמר מפי קבוצת אנשים; הציטוט מוצג כאילו הוא מייצג אמירה כללית או מחשבה, או כשמקדים אותו פועל בשלילה. לדבריה, בדיאלוג המשוחזר בלשון הדיבור ממיר את פועל האמירה באנגלית הציורית be like ("כאילו"), או הפועל go ("הולך"), וביוונית הפועל kano ("עושה"). אך התגלמות קיצונית של ציטוטי בדיה יש בפרוסופיאה, כפי שתוארה בידי פונטנייה (1827, עמ' 404-408), ועיקרה דיבור ישיר המושם כפי מי שכלל אינם יכולים לדבר, למשל בפי דמויות אל-אנושיות, בפי המתים, ובפי דוממים.¹¹

11 על שורשיו של מושג זה אצל Quintilian, כמאה הראשונה לפני הספירה ועל ביטוי בספרות העברית החדשה ראה ברייסיף (1988).

ציטוטי בדיה דומים לציטוטי המחשה והדמיה מבחינת הסימון המשלבי של הציטוט — ריגושיות, סממני אידיולקט ומשלב וכדומה. כתוצאה מכך גם אותם לא ניתן להמיר בדיבור עקיף במידה סבירה של קבילות. בעיתונות העברית בדרך כלל אין תכונות לשוניות המבחינות ביניהם ובין ציטוטי המחשה והדמיה, וייחודם טמון בעיקר בתכונותיו של המקור המצוטט או במאפייניה של פעולת האמירה.¹² בעיקר שכוחים ציטוטי בדיה המיוחסים למקור קיבוצי, כדוגמת 22-27 שלפנינו (ההדגשים שלי):

22. "היתה בו עוצמה של אכזריות", סיפרו נציגי השלטון באלגיריה לתקשורת, לאחר שנהרג בפעולת החילוק. (א' אזולאי כץ, הקומנדו הצרפתי נגד ה'חותמים בדם', ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 30.12.94, עמ' 20)

23. ראשי עיירות פיתוח יוצאי מרוקו מודאגים מעליית הכוח הרוסי. יש עיירות שבהן שיעור הרוסים מגיע ל-30 אחוז. אם אנחנו המרוקנים לא נעבוד יחד, הם ישלטו, הם אומרים. (נ' ברנע, הלך נתניהו אצל רבין, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 18.11.94, עמ' 2).

24. בכפר הולכות ונבנות וילות גדולות. השלום, אומרים שם, עשה לנו טוב עם הסביבה. גם עם היהודים. (ס' פרי, השיבה הקשה הביחה של סברי גרייס, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 18)

25. הם [ראשי יש"ע] נעלבו. "אל תזרקו לנו פירוורים", אמרו. "אל תעשו טובות". (נ' ברנע, הלך נתניהו אצל רבין, ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 18.11.94, עמ' 2)

26. ראד לא נעצר מיד בשוכו לישראל. הוא היה חופשי ימים אחדים. "היה בא והולך חופשי", מספרים בני המשפחה. (ד' לביא, הרצל ראד: בוגד או לא יוצלח, מעריב, מוסף שבת, 11.8.95, עמ' 6)

27. "רבין מוכן להתזרזר אפילו את ירושלים", הגזימה האופוזיציה עד לפני כמה חודשים כדי להמחיש את גודל הסכנה שמשקפת לרמת-הגולן. (ח' סגל, אכן מטומטמים, מעריב היום, 24.1.95, עמ' 2)

כאמור, בדוגמות אחרונות אלה פג לחלוטין תוקפה של ההתחייבות לאמינות משום שהציטוט מיוחס למקור קיבוצי דוגמת: נציגי השלטון, ראשי עיירות פיתוח, אומרים [בכפר], הם [ראשי יש"ע], בני המשפחה, האופוזיציה.

12 נציגים לסימון לשוני של ציטוטי בדיה בעיתונות העברית מצאתי אצל רון מיכרז בלבד. מכל הציטוטים, רק אותם אין הוא מסמן במרכאות. כדוגמה שלפנינו, הציטוטים במרכאות הם ציטוטי המחשה, ואילו שאינם במרכאות הם ציטוטי הטעיה:

(1) שומרון היה בדרום, והוא נשלח לגן הירק של נאות סיני, ואמר, בנימוס שומרוני: "חבריה, יש לי צו פיניו למחר". שכת מזה, אמרו מתבצרי הפיתחה, מחר לא יהיה פיניו. שומרון אמר: "אני איש צבא. זה הצו". איפה הדרג המדיני? — שאלו התושבים. (ר' מיכרז, אפוקליפסה אחר כך, מעריב מוסף לשבת, 11.8.95, עמ' 2).

בדומה ליוונית גם בעברית משמש הפועל עשה כפועל אמירה בלשון היום-יום, אך בעיקר להקדמת ציטוטי המחשה דווקא, כדוגמה הזאת: (2) ואז הדר עושה לי: אוי ואבוי, כל כך הרבה עגלות לפנינו, מה, נצטרך לחכות אחרי כולם? (מאיה, בתור לקופת הסופרסל, 6.3.95).

לפנינו, מה, נצטרך לחכות אחרי כולם? (מאיה, בתור לקופת הסופרסל, 6.3.95). בעקבות פארטי (1971).

1. מעמדם הלוגי של ציטוטים בדיוניים

ציטוטים מארבעה סוגים תוארו לעיל: ציטוטי סמכות, ציטוטי המחשה, ציטוטי הדמיה וציטוטי בדיה. הצבעתי על כך שקביעה בדיבור ישיר משמשת כהתחייבות מטא-לשונית, דהיינו כהתחייבות לא רק לתוכנה של הפרופוזיציה הנמסרת, אלא גם לצורתה הלשונית. הבחירה באסטרטגיית הציטוט מעידה אפוא על אופי התחייבותו של המצוטט: ציטוטי סמכות והמחשה ממלאים את תפקידם בשיח מכוח התחייבותו של המצוטט לאמינות ולדיוק. בציטוטי הדמיה ובדיה, לעומתם, התחייבות זו נחלשת בהדרגה, למן הפיכתה לבלתי רלוונטית (בציטוטי הדמיה) ועד ביטולה המוחלט (בציטוטי בדיה). משום כך הצעתי לראות בציטוטים משני הסוגים הראשונים ציטוטי אמינות, ובציטוטים משני הסוגים האחרונים — ציטוטים בדיוניים. הציטוט הבדיוני, ויהא ציטוט הדמיה או ציטוט בדיה, ממלא את תפקידו כתוצאה מפעולתם של שני כוחות מנוגדים: מחד גיסא, בעצם הבחירה במבנה של דיבור ישיר טמונה התחייבותו של המוען לאמינות ולדיוק. מאידך גיסא, בנסיבות הטקסטואליות שתוארו לעיל, מתפרש הציטוט הבדיוני כמשקף מציאות מדומה ואפשרית או מציאות בדויה ובלתי אפשרית.

כדי להסביר כפילות זו, ראוי לראות בציטוטים הדיוניים מקרה פרטי של השיח הבדיוני, ולהסביר את פעולתם כדרך שמסביר סירל (1979) את תפקודו של השיח הבדיוני (ויצמן תשמ"ב). השיח הבדיוני, טוען סירל, מורכב ממבעים הדומים באופנים הלשוני לקביעות בשיח האינפורמטיבי, ומשום כך הם נראים כקביעות לכל דבר. אף על פי כן אין הם נושאים כוח אילוקוציוני של קביעה, שכן הם אינם כפופים לאותם תנאים פרגמטיים שהקביעות כפופות אליהם. במילים אחרות: קביעה אינה מתבצעת בהצלחה אלא אם כן מתקיימים תנאי הכנות, התנאי המכין והתנאי העיקרי, לעומתה, בכתיבה הבדיונית אי מילויים של תנאים אלו הוא חלק בלתי נפרד מהמבע. כך, למשל, קביעה אינה מתבצעת בהצלחה אלא אם כן המוען יכול לספק הוכחות או סיבות לאמיתות תוכנה, הוא מאמין בנכונותה, ותוכנה של הקביעה אינו ברור מאליו למוען ולנמען. בשיח הבדיוני, המוען אינו חייב להיות מסוגל לספק הוכחות או סיבות לאמיתות תוכנה, אין הוא חייב להאמין בנכונותה, ואין כל מניעה שהמוען והנמען יהיו מודעים לתוכנה עוד בטרם נאמרה. כתוצאה מכך, קביעה בדיונית תחשב כמוצלחת כאשר אינה נחשבת כהתחייבות המוען לאמיתותה. הכול יסודי זה, לטענת סירל, גורם שהמבעים בשיח הבדיוני אינם מבצעים פעולות דיבור. הם מחקים פעולות דיבור (שם, עמ' 65).

ההבחנה בין פעולת דיבור לבין חיקויה נעשית הודות לסדרה של מוסכמות חרף לשוניות, המבטלות את תוקפן של ההתחייבויות הכרוכות בביצוע פעולות הדיבור (שם, עמ' 67). באופן דומה ניתן להסביר את תפקודם של הציטוטים הבדיוניים. כפי שראינו, הציטוטים הבדיוניים דומים במידה רבה לציטוטי סמכות והמחשה: לכולם מבנה של דיבור ישיר, בכולם אזכור מפורש של המקור המצוטט ושל פועל אמירה או תחליף שמני. אף על פי כן אין הציטוטים הבדיוניים כפופים לאותו חוק פרגמטי שכפופים לו ציטוטי הסמכות והמחשה, שהרי ביצועם המוצלח אינו מותנה בהתחייבות לאמינות. יתר על כן: ביטולה של התחייבות זו הוא חלק בלתי נפרד מתפקודם. הציטוטים הבדיוניים מחקים אפוא את ציטוטי הסמכות וההמחשה; וההבחנה ביניהם מתאפשרת הודות לסדרה של מוסכמות המבטלות את תוקפן ההתחייבויות הכרוכות בביצוע ציטוטי סמכות והמחשה. החשובות שבמוסכמות אלה הן זהותו של המקור המצוטט, איכויו ולשון הציטוט. מאפיינים אלו הם המאותתים לקורא שפג לחלוטין תוקפו של התנאי העיקרי, ומתבטלת כליל ההתחייבות לאמיתות הציטוט.

Weizman, E., "Some Register Characteristics of Discourse Structure in Journalistic Language", *Applied Linguistics*, V. 1, pp. 39-50

Weizman, E., "An Interlingual Study of Discourse Structures: Implications for the Theory of Translation", in: House J. and S. Blum-Kulka (eds.), *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation*. Tübingen: Gunter Narr, pp. 115-126

Weizman, E. and M. Dascal, "On Clues and Cues: Strategies of Text Understanding", *Journal of Literary Semantics*, XX/1, 1991, pp. 18-30

Tannen, D., "Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narrative", in: Florian Coulmas (ed.), *Direct and Indirect Speech*. Berlin· New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, pp. 313-332

Jakobson, R., "Linguistics and Poetics", in: Sebeok, Thomas A. (ed.), *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT, 136-163

Lyons, J., *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press

Macaulay, R.K.S., "Polyphonic Monologues: Quoted Direct Speech in Oral narratives", *IPRA Papers in Pragmatics 1* (2), pp. 1-34

ניר, ר' וי' רועה, "פועלי הבעה בחדשות הרדיו", *בלשנות עברית חפ"שית* 25, עמ' 29-20.

ניר, ר' וי' רועה, "מסירת הדיבור כחדשות הרדיו בישראל — אסטרטגיות רטוריות ומגבלות של אידיאולוגיה", *בלשנות עברית חפ"שית* 31-32, עמ' 93-79.

ניר, ר' וי' רועה, דרכי הציטוט בדיווח החדשותי בעיתונות הישראלית, *העברית שפה חיה*, בעריכת ע' אורנן, ר' בן שחר וג' טורי, חיפה: אוניברסיטת חיפה, עמ' 189-210.

Searle, J., *Speech Acts*, Cambridge: Cambridge University Press

Searle, J., "Indirect Speech Acts", in: Cole, P. and J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech acts*, New York: Academic Press, pp. 59-82

Searle, J., "The Logical Status of Fictional Discourse", *Expression and Meaning*, Cambridge: Cambridge University Press

Sperber, D. and D. Wilson, "Irony and the Use-Mention Distinction", in: P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, New York: Academic Press, pp. 295-385

Partee, Barbara Hall, "The Syntax and Semantics of Quotation", in: Anderson, S. and P. Kiparsky (eds.), *A Festschrift for Morris Halle*, New York: Holt, pp. 410-418

Fonagy, I., "Reported speech in French and Hungarian", in: Coulmas, Florian (ed.), *Direct and Indirect Speech*, Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, pp. 256-309

Fontanier, P., *Les Figures du Discours*, Paris, Flammarion

Perelman, Ch., and L. Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, Notre Dame, Indiana. University of Notre Dame Press

Cole, P., "On the Origins of Referential Opacity", in: Cole, Peter (ed.), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*, New York: Academic Press, pp. 1-22

ויצמן (1984)

ויצמן (1986)

ויצמן ודסקל (1991)

טנן (1986)

יאקובסון (1960)

ליונס (1977)

מאקוליי (1987)

ניר ורועה (תשמ"ז)

ניר ורועה (תשנ"א)

ניר ורועה (תשנ"ג)

סירל (1969)

סירל (1975)

סירל (1979)

ספרבר ווילסון (1981)

פארטי (1971)

פונאגי (1986)

פונטאנייה (1977 [1827])

פרלמן ואולברכטש-טיטקה (1969)

קול (1978)

ז. סיכום

בנסותו לתאר את תפקיד המשורר, מציע אריסטו את ההבחנה הזו: "[...] תפקיד המשורר הוא לספר לא את העובדות (הדברים שקרו), אלא את סוג הדברים שעשויים לקרות, כלומר את המאורעות האפשריים לפי ההסתברות או ההכרח. [...] בזאת [ההיסטוריון והמשורר] נבדלים: האחד מספר את העובדות (הדברים שקרו), ואילו השני — את סוג הדברים שעשויים לקרות". (אריסטו, פואטיקה, פרק ט, עמ' 33). בדרך כלל מצפים אנו מהעיתונאי שילך בדרכו של ההיסטוריון האריסטוטלי, ויספר על הדברים שקרו. הציטוטים הבדיוניים הם המאפשרים לו, לעיתונאי, לחרוג מהמצופה, ולתאר את הדברים שעשויים היו לקרות; הם המאפשרים לו לסטות, ולו במעט, מהמציאות אל הדמיון, מהעובדה אל האשליה.

מראי מקום

Austin, J. L., *How To Do Things With Words*, Oxford: Clarendon Press

אריסטו, פואטיקה, הרגמה והוסיפה מבוא והערות: שרה הלפרין, אוניברסיטת בר-אילן והקיבוץ המאוחד.

Banfield, A., "Narrative Style and the Grammar of Direct and Indirect Speech", *Foundations of Language* 10, pp. 1-39

Bakhtine, M., *Le Marxisme et la Philosophie du Langage*, Paris: Minuit

Bar-Yosef, H., "Speech in Metaphor", *Language and Style* 21/3, pp. 285-299

גולומב (1968)

ה' הדיבור המשולב — טכניקה מרכזית בפרוזה של עגנון לפי הסיפור "פנים אחרות", *הספרות* א (2), עמ' 262-251.

Genette, G., *Figures III*, Paris: Seuil

Grice, P. and H. Morgan, "Logic and Conversation", in: Peter Cole and Jerry L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech acts*, New York: Academic Press, pp. 41-58

Dubois, Betty L., "Pseudoquotation in Current English Communication: Hey, she didn't really say it", *Language in Society* 18:3, pp. 343-359

Dascal, M. and E. Weizman, "Contextual exploitation of Interpretive Clues in Text Understanding: an Integrated Approach", in: Verschueren, J. and M. Bertucelli Papi (eds.), *The Pragmatic Perspective*, Amsterdam: John Benjamins, pp. 31-46

דסקל, מ' וא' ויצמן, "לשאלת משמעות הדיבור בספרות היפה", *בלשנות עברית* 30-28, עמ' 19-9.

Wierzbicka, A., "The Semantics of Direct and Indirect Discourse", *Papers in Linguistics* 7: 3/4, pp. 267-304

ויצמן, א', אפיונים משלכיים בלשון העיתונות כעברית ובצרפתית והשלכות לתרגום: מבעים במראות, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית

אוסטין (1962)

אריסטו, פואטיקה

באנפילד (1973)

בחטין (1977)

בריינסף (1988)

ג'נט (1972)

גרייס ומורגן (1975)

דובואה (1989)

דסקל וויצמן (1987)

דסקל וויצמן (תש"ן)

ויירזביקה (1974)

ויצמן (תשמ"ב)

Coulmas, F., "Reported speech: Some general issues", in: Coulmas, Florian (ed.), *Direct and Indirect Speech*, Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, pp. 1-28

Roeh, J., *The Rhetoric of News in the Israel Radio: Some Implications of Language and Style for Newstelling*, Bochum: Brockmeyer

תוארי-פועל בסיומת יית בעברית החדשה

תמר סוברן וזהר לבנת

0. מבוא

המתבונן בתפוצתם של תוארי-הפועל בסיומת יית בטקסטים מלשון ימינו אינו יכול שלא להתרשם משכיחותם הרבה ומאופן השימוש המיוחד בהם. דומה כי צורת אלה נגזרות משמות-עצם, ואפשר כי עובדה זו מסייעת לפוריותן הרבה, אולם גם מעלה סאלות קשות באשר לדרך שבה הן מאייכות חלקים שונים במשפט. לעתים קרובות יש בצורות הללו עמימות מבחינת התחולה ואי-בהירות מבחינת מערכת היחסים התחביריים-הסמנטיים בינן ובין חלקי המשפט האחרים. פוריותם הרבה של תוארי-פועל בסיומת יית מוסברת בכך שהגזירה החופשית שלהם משם-עצם אינה נשענת על יחסים מוגדרים בינה ובין החלקים האחרים במשפט, מעין דרך קלה להחדיר למשפט יסוד סמנטי שקשריו עם חלקי המשפט האחרים עמומים. במאמר זה ננסה לדון בצדדיה המורפולוגיים והתחביריים של התופעה, נעמוד על כמה אפיונים סמנטיים שלה¹ ונעיר הערות אחדות הנוגעות לצד הדאכרטי המושלבי שלה תוך שרטוט קווים וכיוונים של התפתחותה.

1. רקע

תוארי-פועל בסיומת יית אינם חידוש של לשון ימינו. במקרא אנו מוצאים את הצורות אחורנית וקדורנית כתוארי-פועל, בתלמוד מצויים הביטויים תרגולת שקראה גברת, תרגול שקרא ערבית (כעורב), וכן עולמית, שחרית וערבית כתוארי-פועל של זמן. גם בארמית מצויים תוארי-פועל בסיומת יית, כגון שריאית, וכן בתוספת למ"ד — לחולטנית (=לחלוטין). כבר בשנת תשכ"ד ציין אבינרי² כי דרך גזירה זו נתרחה מאוד בעברית החדשה, ומנה צורות כגון אישית, יחסית, רשמית, סופית, עקרונית, המשמשות, לדבריו, הן כתוארי-השם והן כתוארי-הפועל. לדעת אבינרי, כל תוארי-הפועל הללו נגזרו משמות-הוא בסיומת יית, ומקורם בקיצור של הצירופים בצורה אישית, במידה יחסית וכו', והיינו זהו סמ-הואר בנקבה שגרעינו נשמט. הוא כותב כי "כל כך גברה הלהיטות אחרי תוארי-פועל בסיומת יית, עד שאחדים שגו והוסיפו אף למילים המשמשות בעיקרן כתוארי-פועל, כגון פתאומית". אולם הוא מציין בקורת רוח כי כל אלה הם "להיטות יתירה שחלפה".

1 מצאנו לנכון לדון בשאלה הסמנטית במאמר נפרד. לפיכך ימצא הקורא דיון נרחב במסגרת הסמנטיים בין תוארי-פועל אלה ובין גרעין שאותו הם מאייכים במאמרנו שבכתובים:

"Aspect of Adverbiality: The Case of the Adverbial Suffix *IT* in Modern Hebrew"

2 יצחק אבינרי, יד הלשון, ת"א תשכ"ד, עמ' 597.